

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Justyny Juszcak
nt. „Wsparcie społeczne dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Studium
teoretyczno-empiryczne”
napisanej pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Halickiej, prof. UwB
oraz promotora pomocniczego dr Agnieszki Filipek**

Uwagi ogólne

Przedstawiona do recenzji praca doktorska Pani mgr Justyny Juszcak pod tytułem „Wsparcie społeczne dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Studium teoretyczno-empiryczne” przygotowana została pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Halickiej, prof. UwB oraz promotora pomocniczego dr Agnieszki Filipek na Wydziale Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku.

Przedstawiona dysertacja należy do prac z zakresu pedagogiki społecznej i pedagogiki specjalnej ze szczególnym wskazaniem na oligofrenopedagogikę. Zgodnie z deklaracją Doktorantka podjęła w niej próbę zweryfikowania organizacji wsparcia społecznego udzielanego przez środowiskowe domy samopomocy na rzecz osób z niepełnosprawnością intelektualną. Cel rozprawy wykracza jednak poza rezultat poznawczy. Autorka podkreśla również praktyczny wymiar swojego przedsięwzięcia – poszukiwanie odpowiadającego potrzebom dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną modelu wsparcia społecznego. (s. 5). W ostatnim rozdziale swojej pracy Autorka postuluje rozmaite rozwiązania, mające wypełnić to założenie. Chodzi zatem nie tylko o analizę empiryczną i wzbogacenie wiedzy naukowej, ale o ocenę obserwowanej rzeczywistości oraz dostarczenie informacji w celu rozwiązania problemów (czy raczej minimalizowanie dolegliwości), które doświadczają członkowie danej grupy/społeczności. Ten interwencyjny wariant pedagogiki ma doprowadzić do poprawy jakości życia dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną w celu uzyskania przez nich możliwie największego zakresu samodzielności.

Pani Magister Justyna Juszcak podkreśla kilkakrotnie swoje powiązanie z praktyką pracy z osobami z niepełnosprawnościami, a swoje badania przeprowadza w instytucji, w której pracuje, wykorzystując przy tym swoje doświadczenie zawodowe. Zabrakło w pracy rozważenia możliwych i na pewno pojawiających się dla osoby będącej w podwójnej roli – badacza i praktyka/pracownika/przełożonego – dylematów etycznych i rozstrzygnięcia wątpliwości wynikających z samego procesu badawczego. Autorka nie dostrzega lub nie wspomina o możliwych konfliktach ról, a także ich wpływie na przebieg i wyniki procedur badawczych oraz interpretację danych. Brak tego typu rozważań uznaję za mankament pracy.

W warstwie teoretycznej Doktorantka osadza swoje rozważania w obszarze pedagogiki specjalnej, przybliżając pojęcie niepełnosprawności intelektualnej i typologizując je w oparciu o w miarę współczesną literaturę przedmiotu bez wyraźnej ramy teoretycznej. Posiłkuje się przeglądem literatury przedmiotowej, dokumentami prawnymi, strategicznymi, a także klasyfikacjami zaburzeń (DSM-V).

Wybór pola empirycznych badań, tj. niepełnosprawności, wydaje się być naturalny ze względu na działalność zawodową Doktorantki. Kwestią do dyskusji pozostaje konceptualizacja i operacjonalizacja pola badawczego, do czego odniosę się w dalszej części niniejszej recenzji.

Tytuł i kompozycja pracy

Tytuł rozprawy jest adekwatny do treści, tzn. odnosi się do głównych analizowanych w niej zagadnień, ale wydaje się nazbyt szeroki. Brakuje dookreślenia, np. wskazania perspektywy dyskursu, ujęcia w nim pola badawczego, metody badawczej lub innych badawczych odwołań, które zawężyłyby i tym samym porządkowały zamysł teoretyczno-empiryczny.

Kompozycja pracy nie budzi zastrzeżeń, choć zauważyć należy nietypową sytuację podzielenia pracy na aż dziewięć rozdziałów. Czytelnik jest poinformowany we Wstępie o zawartości dysertacji a następnie podąża za Doktorantką od ogólnej idei, wyłożonych założeń teoretycznych do teoretycznej i empirycznej ich weryfikacji. Sformułowane zostały cele procesu badawczego, dokonana została kwerenda literatury przedmiotu (Doktorantka głównie odwołuje się do publikacji polskojęzycznych) i konsekwentnie stosowana była obrana metoda badawcza. Taki styl narracji ma swoje zalety (czytelnik włączony jest w proces eksploracji naukowej i badawczej), ale też skutkuje obfitością materiału i jego powtórzeniami – czasami te same myśli powtarzane są w różnych rozdziałach (powtarzające się treści na stronach s. 116, 128).

Ocena zawartości merytorycznej pracy

Rozprawa składa się ze wstępu, dziewięciu rozdziałów oraz Zakończenia. Praca posiada bibliografię, składającą się ze 108 pozycji zwartych, 9 aktów prawnych, 7 pozycji dokumentów strategicznych i 23 źródeł internetowych. Praca posiada spisy tabel, wykresów, rysunków. Dołączony został również aneks z trzema załącznikami - pierwszy stanowi 36-stronicowe narzędzie badawcze (Zachowania przystosowawcze dla Skali Zachowania Przystosowawczego dla dzieci, młodzieży i dorosłych), drugi to Formularz Profili Potrzeb umiejętności społecznych, trzeci stanowi wykaz skrótów używanych w pracy. Łącznie z bibliografią i aneksami rozprawa liczy 316 stron.

Dysertacja podzielona jest na część teoretyczną (rozdział I i II, w sumie 110 stron) oraz część empiryczną (założenia metodologiczne, przedstawienie wyników badań, rekomendacje, w sumie 145 stron) oraz zakończenie. Rozdziały są zorganizowane tak, aby omówić różne aspekty niepełnosprawności intelektualnej oraz wsparcia społecznego dla osób dorosłych z tymi niepełnosprawnościami.

Poniższe uwagi zostały podzielone na pomniejsze, zasygnalizowane przy poszczególnych rozdziałach oraz uwagi krytyczne, odnoszące się do całości pracy, przedstawione pod koniec tej części.

Rozdział pierwszy zajmuje się analizą pojęcia niepełnosprawności intelektualnej i jej modelami. Szczegółowo omawia różne rodzaje i stopnie niepełnosprawności, w tym niepełnosprawność sprzężoną oraz spektrum autyzmu. Opisano w nim również, jak obecne przepisy prawne regulują pomoc społeczną dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Autorka charakteryzuje rozmaite zaburzenia, które można zaliczyć do niepełnosprawności intelektualnej, z podziałem na rozmaite stopnie niepełnosprawności, a także charakterystykę zespołu Downa, niepełnosprawności sprzężonej, spektrum autyzmu, choroby psychiczne, zaburzenia lękowe, zaburzenia ze spektrum schizofrenii, zaburzenia zachowania, w tym zachowania agresywne. Zauważyć należy, że Doktorantka przedstawia rozmaite charakterystyki osób z niepełnosprawnością w podziale na stopnie niepełnosprawności i wybrane zaburzenia zdrowotne, bez podania kryterium wyboru takiego sposobu prezentacji. Domyślam się, że chodziło o jak najszersze ukazanie specyfiki niepełnosprawności i funkcjonowania uczestników ŚDS, choć Doktorantka tego nie pisze wprost. Wymagałoby to uzasadnienia, gdyż ukazywanie niepełnosprawności w odniesieniu do stopni oraz zaburzeń zdrowotnych nie jest spójne bez uzasadnienia.

W tym miejscu zaznaczę, że zachęcałabym Doktorantkę, zwłaszcza gdyby zechciała opublikować rozprawę, o pogłębienie analiz odnośnie przeobrażeń podejścia do

niepełnosprawności, a także szersze przeanalizowanie modeli niepełnosprawności, gdyż to pozwoli uporządkować rozważania teoretyczne. Rekomenduję także zauważenie najnowszych podejść do kwestii niepełnosprawności, szczególnie podejścia prawoczołowieczego i zapoznanie się z literaturą z tego zakresu, np. publikacje Zbigniewa Głaba, Krzysztofa Kurowskiego, Jakuba Niedbalskiego, Barbary Gąciarz, czy publikacje wydawane przez Rzecznika Praw Obywatelskich. Świadome umiejscowienie rozważań teoretycznych na osi rozwojowej i modelowej niepełnosprawność jest szczególnie wskazane w sytuacji, w której Doktorantka analizuje ten zakres wsparcia społecznego, który jest realizowany przez instytucję publiczną.

Warto również byłoby dokonać pewnych zastrzeżeń co do pojawiających się w pracy pojęć – upośledzenie/niepełnosprawność intelektualna czy opieka społeczna/pomoc społeczna. Nie są to pojęcia wymienne, a ponieważ pojawiają się w pracy, również w cytatach, należałoby wykazać się znajomością tych rozróżnień, tak bardzo osiowych w prezentowanej tematyce.

Doktorantka omawia akty prawne stanowiące podstawę do systemu wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami, zbiór ten wydaje się dość ograniczony i wskazane byłoby ukazanie szerokich ram prawnych innych dokumentów (choćby przez ich wymienienie), nawet bez bliższej ich charakterystyki. Zabrakło też danych liczbowych na temat osób z niepełnosprawnościami w Polsce, sprofilowanych na poszczególne rodzaje niepełnosprawność. Wzbogaciłoby to rozważania Autorki, ukazując ich znaczenie dla poprawy sytuacji osób z niepełnosprawnościami.

Rozdział drugi omawia zagadnienie wsparcia społecznego dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną, bazując na wybranych teoriach. Podkreśla znaczenie zachowań przystosowawczych u osób z niepełnosprawnością oraz rolę terapii zajęciowej w ich wsparciu. Szczególną uwagę poświęcono kanadyjskiemu modelowi terapii zajęciowej CMOP-E oraz ramom procesowym CPPF. Przedstawiono także codzienne treningi oferowane przez środowiskowe domy samopomocy, mające na celu wsparcie osób z niepełnosprawnościami.

Podkreślić należy, że analizy teoretyczne odnośnie wsparcia społecznego w oparciu o literaturę przedmiotu Doktorantka przeprowadza na 11 stronach, co wydaje się być dość ograniczonym zakresem analiz, biorąc pod uwagę to, że wsparcie społeczne jest przedmiotem wielu badań. Brak dogłębnego przeanalizowania tego pojęcia i jego operacjonalizacji wpływa na efekt przeprowadzonych procedur badawczych, o czym wspomnę szerzej w uwagach krytycznych. Zalecałabym, aby Doktorantka zapoznała się z dyskusją teoretyczną wokół pojęcia wsparcia społecznego,¹ a także z wybraną literaturą w języku angielskim².

Ciekawe jest przeprowadzenie analiz różnicujących wsparcie społeczne i opiekę i trudne do rozgraniczenia zależności pojęciowe pomiędzy pomocą i wsparciem - zachęcałabym autorkę do postawienia własnych hipotez teoretycznych i ich przeanalizowanie badawcze.

Pochwalić należy również posługiwanie się terminem upełnomocnienie na określenie empowerment, co świadczy o znajomości współczesnej dyskusji i terminologii.

Jeśli chodzi o omówienie instytucji wsparcia osób z niepełnosprawnościami na podstawie publikacji z 2012 roku (s. 55) wydaje się być ono niezaktualizowane i niepełne. Zgodnie z najnowszym prawodawstwem zmieniły się chociażby rozstrzygnięcia odnośnie mieszkalnictwa wspomaganego³.

Dodatkowo, obszerny opis treści narzędzia badawczego (s. 73-76) powinien zostać umieszczony w rozdziale trzecim i zaliczony do części empirycznej dysertacji.

¹ Por. np. Sęk H., *Wsparcie społeczne – co zrobić, aby stało się pojęciem naukowym?*, „Przegląd Psychologiczny”, 1986, t.29, nr. 3 i w tym samym tomie Z. Jaworowska-Obłój, B. Skuza, *Pojęcie wsparcia społecznego i jego funkcje w badaniach naukowych*, w: Z. Bartkiewicz, Z. Palak, *Wsparcie społeczne w rehabilitacji i resocjalizacji*, UMCS, Lublin 2004

² zob. J. G. Bruhn, *Social Support and Health: An Annotated Bibliography*, Garland Pub., Minnesota University 1987

³ ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw Dz. U. 2023 poz. 1693

Rozdział trzeci koncentruje się na metodologii badań własnych. Przedstawiono w nim cel, przedmiot badań oraz problemy badawcze. Szczegółowo opisano metody, techniki i narzędzia badawcze, jak również sposób doboru próby i organizację badań.

Uwagi do tego rozdziału pozwolę sobie omówić w uwagach krytycznych.

Rozdział czwarty zawiera opis Powiatowego Środowiskowego Domu Samopomocy w Mińsku Mazowieckim. Analizuje cechy socjogeograficzne instytucji oraz charakteryzuje jej uczestników.

Rozdziały piąty, szósty, siódmy i ósmy przedstawiają wyniki badań przeprowadzonych w 2019 roku. **Rozdział piąty** analizuje zasoby i deficyty dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną, oceniając ich możliwości psychofizyczne i potrzeby w zakresie wsparcia społecznego. **Rozdział szósty** opisuje formy wsparcia społecznego w zakresie codziennych czynności, samoobsługi, produktywności oraz spędzania wolnego czasu. **Rozdział siódmy** eksploruje nowe obszary wsparcia społecznego poprzez terapię zajęciową, z naciskiem na rozwój funkcji poznawczych i umiejętności społecznych. Omawia również indywidualne strategie wspierające funkcjonowanie dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną w instytucjach takich jak Powiatowy Środowiskowy Dom Samopomocy w Mińsku Mazowieckim. W tym rozdziale Doktorantka wyodrębnia dwa nowe obszary wsparcia społecznego, których potrzeba wyróżnienia pojawia się w materiale badawczym. Obszar wspierania funkcji poznawczych oraz obszar umiejętności społecznych.

Rozdział ósmy analizuje strategie wsparcia społecznego, zwracając uwagę na ich wpływ na życie dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Prezentuje również proaktywne podejście do wsparcia, opierając się na analizie zasobów i deficytów zachowań przystosowawczych.

Na docenienie zasługuje fakt, że Doktorantka kładzie nacisk na analizę zasobów i deficytów zachowań przystosowawczych, diagnozę proaktywną oraz na wsparcie relacyjne, które jak pisze „organizowane wsparcie społeczne w badanej instytucji ma charakter samodzielności relacyjnej i negocjowanej” (s. 235). Ciekawym byłoby ukazanie, w jaki sposób wsparcie jest negocjowalne. Wątpliwość budzi również fakt, czy aby na pewno przeprowadzone badania pozwalają na tego typu wnioskowanie. Narzędzie badawcze określa skalę deficytów osób z niepełnosprawnością intelektualną w wieloobszarowej diagnozie, z kolei profile potrzeb treningów umiejętności społecznych tworzą swoistą mapę indywidualnego wsparcia w obszarze terapii zajęciowej dla każdego z uczestników zajęć w PŚDS. Jednak nadal osoba z niepełnosprawnością intelektualną pozostaje biernym wykonawcą działań, które ustala się w efekcie diagnozy (o narzędziu diagnostycznym szerzej w części z uwagami krytycznymi). Doktorantka nie przedstawia ani sposobu organizacji tych indywidualnych zajęć, ani nie opisuje podejścia kadry instytucji w celu negocjowania i proaktywizacyjnych działań po stronie kadry i uczestnika. Jeśli rzeczywiście Doktorantka wyciąga wnioski badawcze, które kierują w stronę podejścia proaktywnego i autonomizującego, jak o tym pisze w rozdziale IX to stosownym byłoby ukazać, w jaki sposób w badanej przez siebie instytucji wdraża te rozwiązania i tym samym wzmocnić perspektywę studium przypadku wsparcia społecznego. Oceniam to jako znaczący brak w całym procesie badawczym. Trudno mi również dostrzec uzasadnienie powiązania wniosków przedstawionych w rozdziale VIII i IX bezpośrednio z materiału badawczego.

Rozdział dziewiąty przedstawia rekomendacje pedagogiczne dotyczące wsparcia społecznego dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Uwzględnia perspektywę instytucji, rodzin oraz społeczności, kładąc szczególny nacisk na całościowe, inkluzyjne podejście do wsparcia społecznego.

Docenić należy rozważania Autorki na temat rozróżnień samodzielności i autonomii, szczególnie w kontekście relacyjności. Poszukiwanie sposobów wykraczania poza samodzielność i docenianie autonomii relacyjnej jest innowacyjne i odnosi się do współczesnych

rozważań na temat autonomii osób, które potrzebują wsparcia społecznego⁴. Jest też ono zgodne z nowym paradygmatem rozumienia niepełnosprawności w duchu modelu społecznego i prawnoczwolowego, wyrażonego w ratyfikowanej przez Polskę Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych.

Znów jednak wątpliwości budzi fakt, że Doktorantka twierdzi, że rekomendacje do dalszych badań, program szkoleń i wskazówki do organizowania wsparcia przez ŚDS-y – wszystko zawarte w rozdziale IX, są elementem wniosków empirycznych z badań (s. 234), natomiast trudno jest odnaleźć w przeprowadzonych badaniach podstawy do wyciągania tych wszystkich wniosków. Na stronie 243 autorka pisze, że przedstawia swoje refleksje z perspektywy długoletniego praktyk. Ta perspektywa jest oczywiście cenna i zawiera niewątpliwie ogrom bezcennych spostrzeżeń, problem jednak w tym, że te spostrzeżenia nie mogą być treścią badań, gdyż nie zostały włączone do założeń metodologicznych i procedur badawczych (np. jako materiał autoetnograficzny). O podwójnej roli Doktorantki jako badaczki i praktyka więcej w uwagach krytycznych,

W Zakończeniu Autorka podsumowuje przeprowadzone badania i sugeruje kierunki przyszłych badań nad wsparciem społecznym dla dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną.

Mocne strony rozprawy:

Doceniam rozwój dojrzałości naukowej Doktorantki, który można zaważyć w toku lektury dysertacji. Z podawanych odnośników bibliograficznych wynika, że Doktorantka pierwsze fragmenty pracy pisała w roku 2015. Ostatnie rozdziały prezentowane są w sposób bardziej naukowo dojrzały i pogłębiony. Można odnieść wrażenie, że Doktorantka potrzebowała przejść cały proces twórczy, aby rozjaśnić dla siebie samej poruszane w dysertacji kwestie.

Interesujące i dojrzałe są wnioski i rekomendacje. Autorka włożyła ogrom pracy w przeprowadzenie badań i analizę ich wyników. Doświadczenie praktyczne, samodzielność i zaangażowanie badawcze są atutami Doktorantki. Problem badawczy jest oryginalny, teren badań trudno dostępny, a literatura przedmiotu ograniczona.

Doktorantka, w efekcie przeprowadzonych badań, dostrzega i opisuje dwa dodatkowe obszary kompetencji, które mogą być wzmacniane w toku oddziaływań w zakresie wsparcia społecznego w ŚDS, czyli obszar funkcji poznawczych (poprzez trening poznawczy), a także obszar umiejętności społecznych (poprzez trening umiejętności interpersonalnych i rozwiązywania problemów).

Na pochwałę zasługuje powiązanie zagadnienia zasobów i możliwości osób z niepełnosprawnością w kontekście zachowań przystosowawczych i rola ŚDS we wzmacnianiu tych zasobów. W tym celu Doktorantka przeprowadza analizy pojęcia zasobów, z podkreśleniem, że nie należy ich odnosić do normy, od której osoby z niepełnosprawnością intelektualną zawsze będą odbiegać, gdyż na tym polega ich sytuacja rozwojowa, ale do ich własnych możliwości w zgodzie z modelem biopsychospołecznym⁵.

Pani mgr Juszcak przeprowadza również cenne rozważania na temat autonomii relacyjnej w kontekście udzielania skutecznego wsparcia osobom z niepełnosprawnością intelektualną. Ten wątek mógłby zostać rozwinięty poprzez przeanalizowanie sposobów budowania tej autonomii w ramach wsparcia realizowanego przez środowiskowe domy samopomocy – przez ich pracowników. Ukazanie skuteczności takich działań, przez pryzmat potrzeb zarówno osób z niepełnosprawnością, jak też wspierających ich profesjonalistów, a także zaangażowanie w ten

⁴ por. L. Garcia, J. W. Jutai, L. Bélanger-Hardy, M. Łuszczynska, (ed.) *Well-being in older life: the notion of connected autonomy*, Routledge 2022

⁵ Por. E. Zakrzewska-Manterys, J. Niedbalski, *W drodze ku tożsamości – doświadczenie i (re)definiowanie niepełnosprawności*, w: Przegląd Socjologii Jakościowej, 2018-09, Vol.14 (3), Uniwersytet Łódzki; E. Zakrzewska-Manterys, *Dorosłość osób z niepełnosprawnością intelektualną jako zjawisko społeczne*, w: *Societas/Communitas*, 2018 (26 (2-2)); E. Zakrzewska-Manterys, *Upośledzeni umysłowo. Poza granicami człowieczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.

proces rodzin i osób z niepełnosprawnością intelektualną wnosiliby bezcenny wkład w obszar wsparcia społecznego. Ten wątek uważam za wyjątkowo cenny i oryginalny dla rozwoju pedagogiki.

Uwagi krytyczne do rozprawy:

Najwięcej zastrzeżeń mam do konceptualizacji badawczej – począwszy od wyboru głównego pojęcia badawczego, poprzez decyzję na temat paradygmatu badawczego (podejście jakościowe), następnie metody badawczej, narzędzia badawczego aż do analizy wyników badań oraz sposobu ich przedstawienia w odniesieniu do przyjętych założeń. Doktorantka jako przedmiot swoich badań wybrała pojęcie wsparcia społecznego, świadczonego przez środowiskowy dom samopomocy. Nie przeprowadziła operacjonalizacji badawczej, nie wyodrębniła żadnych wskaźników, które ułatwiłyby jej zorganizowanie procedury badawczej. Postawiła jedno pytanie-cel badawczy „Co stanowi o wsparciu społecznym dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną w kontekście instytucjonalnym i w jaki sposób jest ono organizowane?” (s. 110). Pytanie „co stanowi?” można sparafrazować w pytanie o to, „co wpływa?” i byłoby to pytanie zasadne i przypuszczalnie zgodne z zainteresowaniem Doktorantki, tylko wtedy procedura badawcza powinna zostać przeprowadzona w inny sposób – powinien zostać dokonany jakiś pomiar wstępny, następnie określony czas oddziaływań, po czym powinien zostać wykonany pomiar końcowy. Pani magister Juszcak skupia się jednak na jednokrotnym (?) pomiarze stopnia zachowań przystosowawczych i niejako za efekt końcowy czyni odpowiedzialnymi jedynie stan wyjściowy/stan bieżący osób z niepełnosprawnością (nie wiadomo jak długo od przyjscia do ŚDS są wykonywane pomiary dla każdej z osób).

Następnie Doktorantka wyodrębniła 3 składowe wsparcia:

1. zasoby i deficyty posiadane przez uczestników ŚDS w zakresie zachowania przystosowawczego.
2. zalecenia do realizacji poszczególnych rodzajów treningów wzmacniających zachowania przystosowawcze.
3. indywidualną strategię podnoszącą poziom funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną w perspektywie instytucjonalnego wsparcia społecznego (s. 110).

Jeśli potraktować te składowe jako swoiste wskaźniki badawcze, to po pierwsze są one niezwykle ograniczające samo rozumienie wsparcia społecznego, szczególnie w preferowanej przez Doktorantkę koncepcji niepełnosprawności – odwołującej się do modelu biopsychospołecznego, opartej na diagnozie proaktywnej i poprzez otrzymywane wsparcie budującej autonomię relacyjną. Dodam, że do trzeciej składowej Autorka w ogóle nie odnosi się w omówieniu wyników badań i trzeba zauważyć, że przy tak skonstruowanej koncepcji metodologicznej nie miała szans na jej zbadanie.

Autorka nie formułuje celu głównego, jedynie cel teoretyczny i praktyczny (s. 113-114). Problem badawczy i problemy szczegółowe są tożsame z zakresem tematycznym i założeniami badawczymi, brakuje pytań badawczych, doprecyzowujących cel główny badania, choć Autorka wspomina o konieczności postawienia tych pytań na s. 114, 120 i 129.

Wybór paradygmatu badawczego zdaje się słuszny. Jakościowe studium przypadku odnosi się do wskazań metodologicznych określonych przez T. Pilcha i T. Bauman (na których Autorka się powołuje na s. 118), żeby dokładnie opisać badany obiekt (najczęściej osoby lub instytucje) z możliwie różnych stron i z uwzględnieniem wielu aspektów. Autorka decyduje się na badanie wsparcia społecznego jako przypadku (w studium przypadku), ale niestety zawęża je wyłącznie do relacji pomiędzy zachowaniami przystosowawczymi osób z niepełnosprawnością intelektualną a ofertą terapii zajęciowej środowiskowego domu samopomocy. Takie zawężenie naraża na zarzut zbytnej wybiórczości i tendencyjności badawczej, z pominięciem innych ważnych aspektów skuteczności wsparcia społecznego uczestników ŚDS, takich jak na przykład: relacje z kadrą profesjonalistów, wsparcie ze strony rodziny, sytuacja materialna, socjalna, stan

zdrowia, motywacja do udziału w poszczególnych pracowniach ŚDS, kontakty z innymi uczestnikami z niepełnosprawnościami, a nawet odległość zamieszkania od ŚDS czy warunki lokalowe i sposób organizowania zajęć z terapii zajęciowej. Wydaje się, że Doktorantka w niewystarczający sposób wyodrębnia zjawisko wsparcia społecznego w ramach studium przypadku, a oddziaływania ŚDS nie wystarczają do tego, żeby uznać wsparcie społeczne za wyodrębnione, czyli posiadające ustalone granice (s. 119). Lepszym rozwiązaniem byłoby uznanie za przedmiot studium przypadków poszczególnych uczestników ŚDS lub przyjęcie innej metody badawczej, na przykład zważywszy na rolę profesjonalną badaczki w instytucji - metody badań w działaniu (*action research*)⁶.

Kontrowersje budzi fakt, że badaczka jest jednocześnie pracownikiem instytucji i to w roli osoby kierującej tym podmiotem. Ma to wpływ na procedurę badawczą oraz na relacje z respondentami. Doktorantka podkreśla, że: „w badanej instytucji osoba badacza jest bardzo dobrze znana, co nie tylko buduje poczucie bezpieczeństwa uczestników, ale także daje wyjątkową szansę na szczególne uwzględnienie perspektywy uczestników PŚDS, rozumienia wsparcia społecznego od wewnątrz.” (s. 123). Badaczka nie wspomina jednak ani o ograniczeniach prowadzenia badań przez osobę w podwójnej roli, ani też o etycznych aspektach prowadzenia takich badań (na przykład kwestii dobrowolności udziału uczestników ŚDS w badaniach), co wydaje się być mankamentem wrażliwości badawczej Doktorantki.⁷ Szczególnie w badaniach jakościowych autorefleksja badacza na temat jego roli w prowadzeniu i analizowaniu wyników badań jest ważnym elementem refleksji metodologicznej, której zabrakło w ocenianej dysertacji.

Badaczka wymienia rozmaite techniki, które włącza w swój proces badawczy, takie jak obserwacja i analiza danych zastanych. W swojej dysertacji (s. 150) pisze, że obserwacja uczestnicząca została przeprowadzona z wykorzystaniem Skali Zachowania Przystosowawczego AAMD, w innym miejscu wspomina, że Skala AAMD była dokumentem wewnętrznym używanym w technice analizy danych zastanych (s. 121). W kolejnym miejscu wspomina o tym, że obserwacja będzie prowadzona przy pomocy dzienników obserwacyjnych (s. 123). Ponieważ Doktorantka nie opisuje szczegółowo sposobu przeprowadzenia badania, wspomina jedynie o tym, że zostały one wykonane w 2019 r., ale nie wspomina o tym, jak przebiegał proces badawczy, jakie były związane z nim trudności, zakłócenia, kto go prowadził i w jakim zakresie, (czasami pisze, że ona sama, w innym miejscu, że rodzina i opiekunowie uczestników – s. 168) nasuwa to refleksję, że Doktorantka nie do końca panowała nad przebiegiem zbierania danych i nie do końca opanowała proces planowania badania w relacji metod do technik i narzędzi lub do końca nie uświadamia sobie, w jaki sposób powinna zaprezentować koncept badawczy.

Jeśli chodzi o narzędzie, to Doktorantka korzysta z narzędzia, które ma 50 lat i z treści którego wynika, że można je traktować jako przestarzałe, nieprzystające do współczesnego i preferowanego przez samą Doktorantkę modelu niepełnosprawności. Wystarczyłoby nawet sięgnąć po bazujące na wybranym narzędziu, ale 32 lat młodsze i bardziej przystosowane do współczesności narzędzie autorstwa J. Głodkowskiej, jakim jest Arkusz Umiejętności

⁶ Por. A. Góral, B. Jałocha, G. Mazurkiewicz, M. Zawadzki, *Badania w działaniu. Książka dla kształcących się w naukach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019; G. Praweńska-Skrzypek, M. Ćwikła, K. Barańska, J. Kołodziejczyk, *Badania w działaniu jako podejście w realizacji procesu promotorskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019; E. Bogacz-Wojtanowska, P. Jedynek, S. Wrona, A. Pluszyńska, *Action research w kształtowaniu współpracy uczelni z interesariuszami. Korzyści, szanse i wyzwania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019; E. T. Stringer, A. O. Aragon, *Action Research*, Sage Publications, 2020.

⁷ por. M. Sałkowska, *Wybrane etyczne aspekty realizacji badań wśród osób z niepełnosprawnościami i ich bliskich*, w: *Zoon Politikon* 8/2017, DOI: 10.4467/2543408XZOP.17.003.9267

Przystosowawczych.⁸ Autorka nie uzasadnia, dlaczego wyłączyła dwie kategorie narzędzia z badania - rozwój motoryczny i zaburzenia seksualne, o czym wspomina na s. 168.

W omówieniu wyników badań brakuje odniesienia do treści uzyskanych na podstawie stosowania wszystkich wybranych technik badawczych. W dysertacji Badaczka włącza wypowiedzi uczestników, zgromadzone, jak twierdzi Autorka na podstawie notatek z obserwacji. Pani mgr Juszcak nie wyjaśnia, czy wypowiedzi były wywoływane tak, jak w wywiadzie, czy raczej były wypowiedziami swobodnymi, żywiołowymi, nieprovokowanymi sytuacją badawczą. Wydaje się być niepoprawne traktowanie zapisu wypowiedzi uczestników jako materiału z obserwacji, jeśli badaczka wywoływała je celowo. Jednocześnie chcąc prawidłowo stosować metodę obserwacji bezpośredniej należy bazować na narzędziu, jakim jest arkusz obserwacji, który zawęża pole obserwacyjne i koncentruje je wokół pożądaných kryteriów. W pracy brakuje arkusza obserwacji jako narzędzia badawczego.

Ponadto brakuje w pracy analizy danych zastanych. Należy podkreślić, że wykorzystywanie takich materiałów jak raporty, analizy, dokumenty wewnętrzne instytucji w części teoretycznej nie pozawala traktować ich jako techniki badawczej, bez omówienia wniosków wywiedzionych z analizy tych dokumentów. Autorka zapowiada przeprowadzenie takich analiz w części badawczej (s. 120-122), natomiast nie odnosi się w żaden sposób do nich w toku ujawnianych wyników badań. W konkluzjach badawczych brakuje pokrycia dla trzeciego aspektu „operacjonalizacji”, o czym była mowa wcześniej.

Jeśli chodzi o prezentację wyników badań, Doktorantka prezentuje wyniki skali do narzędzia AAMD, a w tych skalach w sposób liczbowy i procentowy (!) przedstawia efekt przeprowadzonych badań. Pomijając fakt, że przeliczanie populacji 40 osób na rozkład procentowy nie jest poprawne z punktu widzenia operacji na danych (w obszarze nauk społecznych przyjętą środowiskowo normą jest przeliczanie danych liczbowych na procenty przy próbie wyższej niż 100 osób. Poniżej tej wielkości podaje się wyłącznie dane liczbowe), to te ostatnie mają charakter zdecydowanie ilościowy, co podważa wybrany paradygmat badawczy (jakościowy). W związku z powyższym Doktorantka powinna zdawać sobie sprawę, że stosuje podejście mieszane w badaniach społecznych.⁹ Wspomina o tym sama na s. 168, charakteryzując sposób zbierania danych, ale ograniczanie podejścia mieszanego wyłącznie do tego etapu badawczego, bez odniesienia do literatury metodologicznej ujawnia niekompetencje Doktorantki w tym zakresie.

W każdym rozdziale brakuje wprowadzenia do rozdziału oraz podsumowania każdego rozdziału i zapowiedzi treści kolejnego.

Podsumowując, chciałabym podkreślić, że mgr Justyna Juszcak stworzyła pracę oryginalną, osadzoną teoretycznie i wnoszącą wkład w rozwój zarówno pedagogiki specjalnej jak i pedagogiki społecznej. W sposób twórczy eksploruje zagadnienia i kwestie, które podejmowało i podejmuje wielu badaczy, tj. kwestie wsparcia społecznego, terapii zajęciowej, rolę instytucji pomocowych, czy usamodzielnianie i oraz autonomizację osób z niepełnosprawnościami.

Jeśli jednak chodzi o część metodologiczną i empiryczną stworzona przed Doktorantką koncepcja potwierdza niestety słowa K. Konarzewskiego, który pisze o studium przypadku, że realizując badanie tą metodą „z jednej strony badacz szuka potwierdzenia swojego pomysłu w różnych źródłach (...), z drugiej wysuwa alternatywne wyjaśnienia i próbuje je sprawdzić. W doniesieniu konfrontuje ze sobą dane, szukając najtrafniejszej teorii. Ponieważ wszystko to

⁸ J. Głodkowska, *Umiejętności przystosowawcze w propozycji diagnostycznej*, w: *Rehabilitacja społeczna i zawodowa osób z niepełnosprawnością intelektualną – od bierności do aktywności*, Wydawnictwo Naukowe Akapit, Toruń 2006

⁹ P. Czekanowski, *Spoleczne aspekty starzenia się ludności w Polsce. Perspektywa socjologii starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 107-125; P. Czekanowski, *Quantitative and qualitative interviews in older people research*, w: Maria Łuszczynska (ed.), *Researching Ageing. Methodological Challenges and their Empirical Background*, Routledge 2020.

wymaga sporego doświadczenia, studium przypadku nie powinno być polecane początkującym badaczom”.¹⁰

Ocena formalnej strony pracy

Praca napisana jest poprawnie pod względem językowym. Redakcja dysertacji jest dobra, zdarzają się jednakże liczne – co nie dziwi przy tak obszernej pracy – błędy literowe, stylistyczne i interpunkcyjne. Pojawiają się błędy w nazwiskach przywoływanych autorów (powinno być Kaźmierczak zamiast Kazimierczak – s. 39, Błeszyński zamiast Błaszyński s. 19, s.22, Bobińska zamiast Bobecka, s. 36, Smolińska-Theiss i Theiss, zamiast Theis, s. 116, Yin zamiast Yian, s. 120, Domagała-Zyśk zamiast Domagała-Zysk, s. 211, Penczek zamiast Penczak, s. 236, Baczała, Błeszczński zamiast Baczyła, Błaszyński, s. 252)

Zastrzeżenia budzi panowanie Doktorantki nad źródłami. Doktorantka nie opanowała w pełni sztuki odsyłania do źródeł. Należy krytycznie spostrzec, że Doktorantka popełnia wiele błędów związanych z rejestracją źródeł:

- ✓ nie umieszcza w bibliografii wszystkich odwołań do źródeł używanych w tekście. Należy zaznaczyć, że jest to poważny błąd formalny. Nie są to pojedyncze braki, a ponad 160 odsyłaczach do źródeł w tekście. Oczekuje się, że wszystkie źródła, do których piszący pracę doktorską powołuje się w tekście znajdują swoje miejsce w bibliografii.
- ✓ jednocześnie umieszcza w bibliografii pozycje źródłowe, na które nie powołuje się w tekście dysertacji (z pobieżnego przeglądu ujawniono ponad 40 takich pozycji);
- ✓ tworzy piętrowe odwołania, nie tylko do autorów obcojęzycznych, ale też polskich w sytuacji dobrej dostępności pierwotnych źródeł w księgozbiorach; należy dążyć do czytania oryginałów lub ich przekładów, które dzisiaj są łatwo dostępne online, co istotne w przypadku dysertacji traktującej o kompetencjach cyfrowych. Cytowanie z tzw. „drugiej ręki” jest praktyką naganną, akceptowalną tylko, gdy nie ma dostępu do oryginalnego tekstu.
- ✓ w kilku miejscach w piętrowych odwołaniach myli kolejność odwołań, np. Smith, 2008, s. 225 za: Zawisłak, 2001 s. 21 (s. 3 Dysertacji i dalej s. 6, 12, 13, 40, 49, 57, 84, 122).
- ✓ nieprawidłowo zapisuje daty publikacji – w tekście głównym zapisuje inną datę niż w bibliografii, co uniemożliwia identyfikację właściwego źródła, do którego się odwołuje. Recenzentka zauważyła 31 rozbieżności w datach w tekście głównym i bibliografii przy tej samej pozycji. Ponadto w bibliografii nie we wszystkich pozycjach uwzględnia datę wydania, co w sytuacji przypisów wewnątrztekstowych jest kluczową informacją w celu identyfikowania danego źródła.
- ✓ traktuje kolejność autorów w pozycjach wieloautorskich w nieprecyzyjny sposób – czasami pomija innych autorów danej pozycji (s. 12, 14, 25, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 64, 66, 69, 80, 118,), czasami zmienia kolejność autorów (s. 91, 97, 98, 99, 113, a w innym miejscu kolejność podwójnego nazwiska jednego autora (s. 240, 241).
- ✓ nie odwołuje się bezpośrednio do ani jednej pozycji obcojęzycznych, pomimo tego, że na tym etapie rozwoju naukowego powinna udowodnić znajomość języka obcego na poziomie C1.
- ✓ nie aktualizuje tekstów jednolitych aktów prawnych w wykazie bibliograficznym.
- ✓ korzysta z niezbyt aktualnych źródeł. Na 147 pozycji w bibliografii tylko 7 jest wydanych w ciągu ostatnich 5 lat. Biorąc pod uwagę nieprawidłowość bibliografii w stosunku do tekstu głównego, do końca trudno jest powiedzieć, w jak dużym stopniu Autorka nie wykorzystuje najnowszej literatury przedmiotu.
- ✓ nie we wszystkich miejscach zapisuje wyrazy obcojęzyczne kursywą (np. s. 57, 85, 227, 232, 241, 250).
- ✓ W kilku miejscach nie podaje źródła podawanych informacji, np. s. 237.

¹⁰ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, WSiP, Warszawa 2000, s. 82

- ✓ nie zwraca uwagi na płeć autorów (s. 122 Teresa Bauman).

Bibliografia nie jest ułożona alfabetycznie.

Powyższe uwagi są zdaniem recenzentki związane z niewłaściwym wyborem sposobu odsyłaczy w formie wewnątrztekstowej, a nie w formule przypisów dolnych, który zdaniem recenzentki pozwoliłby na zapanowanie Doktorantce nad źródłami. Taki sposób obchodzenia się ze źródłami poddaje w wątpliwość dokładność cytowania i uniemożliwia na etapie recenzowania dokładne sprawdzenie, czy podawane przez Doktorantkę źródła i numery stron, z których czerpie cytaty, są prawidłowe. Wymienione wcześniej zastrzeżenia wzbudzają nieufność odnośnie rzetelności naukowej Doktorantki.

Konkluzja

Zgodnie z art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r. poz 1789) w związku z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669 z późn. zm.) stwierdzam, że spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim: „rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...) oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.”

Praca Pani magister Justyny Juszcak niewątpliwie stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. W rozwoju myśli naukowej na docenienie zasługują te rozważania, które inspirują czytelnika do refleksji, poszukiwania własnych odpowiedzi i zapraszają do dyskusji i polemik. Dysertacja autorstwa Pani mgr Justyny Juszcak należy do takich pozycji. Doktorantka wykazuje się w dysertacji ogólną wiedzą teoretyczną oraz przeprowadza samodzielnie proces badawczy z dobrym końcowym rezultatem. Częściowo osiąga założone cele, przyjęte w swojej dysertacji.

Rozprawę doktorską Pani mgr Justyny Juszcak uważam za interesującą i ważną dla rozwoju pedagogiki i analiz związanych ze wsparciem społecznym osób z niepełnosprawnościami. W przypadku zamiaru publikacyjnego Doktorantka koniecznie powinna zadbać o wiarygodne przedstawienie źródeł, a także ponowne przemyślenie opisu metodologicznego, a także poszerzenie i lepszą konceptualizację pojęcia głównego.

Przedstawiona rozprawa dowodzi poszukiwań Doktorantki w wyborze przedmiotu badań, dostrzegania roli i znaczenia analizowanych zagadnień dla poprawy sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, szczególnie poprzez rozwój wsparcia instytucjonalnego. Docenić należy kompetencje praktyczne Doktorantki i jej zaangażowanie w rozwój teorii na rzecz praktyki.

Dostrzeżone i przedstawione przeze mnie usterki i sformułowane wątpliwości wymagają rozstrzygnięcia na dalszych etapach zdobywania przez Panią mgr Justynę Juszcak stopnia doktora.

Wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do obrony, w toku której, wyrażam nadzieję na to, że Doktorantka odniesie się w sposób konstruktywny do zgłoszonych w tej recenzji uwag. Niniejszym stwierdzam, że moja recenzja jest **pozytywna**, a recenzowana przez mnie rozprawa może stać się podstawą do wszczęcia dalszych procedur prowadzących do nadania Pani Justynie Juszcak stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

Kraków, 15 lipca 2024